

Postavenie knižnice v rámci celouniverzitného systému

PhDr. Daniela Gondová, Stredná knižnica Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava

Vysoká škola, univerzita a knižnica sú pojmy, ktoré nerozlučne patria spolu. Veľké vzdelávanie bez otvorenia najnovšej literatúry, je nemysliteľné. V zahraničí knižnica tvorí nerozlučnú a významnú súčasť univerzity a aj podľa postavenia knižnice na univerzite, jej personálneho, priestorového zabezpečenia, obsahového a typologického zloženia fondu, demokratickosti v prístupe k fondom a sekundárnym informačným zdrojom sa posudzuje úroveň vysokej školy, či univerzity. Bolo by veľmi zaujímavé zistiť, ako by dopadlo hodnotenie našich univerzít podľa stavu a vybavenia ich knižnic. Predpokladáme, že v rámci našich snáh o integráciu do európskych štruktúr, sa aj úroveň slovenských vysokých škôl a univerzít a ich akreditácia bude posudzovať podľa európskych štandardov, a teda aj podľa knižnic.

Každá slovenská vysoká škola, či univerzita má svoju knižnicu. Počet akademických knižnic sa za posledných desať rokov značne zvýšil - v roku 1988 štatistiky bratislavského stavu informácií a prognózy školstva uvádzajú 18 stredných knižnic a v roku 1996 už 37 knižnic. (V sledky štatistických prieskumov za rok 1997 sme nemali zatiaľ dispozíciu.) Uvedený vzostup počtu súvisí s ukončením dôsledkom demokratizačného procesu v riadení vysokých škôl. Vydaním zákona o vysokých školách č. 172/1990 Zb. získavajú jednotlivé fakulty vysokých škôl právnu subjektivitu, a tým prichádza aj k zrušeniu spoločných škôlok riadenia fakultných knižnic (napr. bývalá SVäT, dnes STU - Slovenská technická univerzita), resp. k delimitácii knižnic spoločných pre viaceré fakulty (napr. na Univerzite Komenského). Svoj podiel na vzostupe počtu akademických knižnic má aj vznik nových univerzít. Na niektorých pracoviskách však dochádza aj k nečakane deleniu knižnic, resp. k zrušeniu strednej knižnice a vytvoreniam menších knižnic, čo má za následok nielen trieštenie pracovných síl, ale aj znásobenú duplicitu v spracovaní pod.

Terminologická poznámka - pojmom akademická knižnica sa hrne označujeme knižnice univerzít, vysokých škôl a fakúlt. Označenie vysokoškolská knižnica je nedostatočné, keďže viaceré knižnice presahujú rámec príslušnej vysokej školy. Pojem akademická knižnica považujeme za výstižnejší, keďže jednotlivé knižničné a informačné pracoviská pôsobia na akademickej pôde. Dôvodom pre toto označenie je aj stále pretrvávajúca veľká rozmanitosť názvov knižnic na akademickej pôde - študijno-informačné stredisko, stredná knižnica, knižnica, univerzitná knižnica, vedecko-informačné pracovisko a pod. Rozdielnosť v názvoch pôsobí dezinformačne, najmä voči neinformovaným alebo zahraničným a vytvára dojem, akoby na vysokých školách pôsobili rôzne tvary s odlišnými funkciami. V tejto súvislosti je však oveľa dôležitejšie, že v doteraz platnom zákone č. 172/1990 Zb. o vysokých školách a v jeho nadväzujúcej novele sa slovo knižnica nevyskytuje, uvádza sa len informačné pracovisko, prípadne špeciálne zariadenie. (Informačným pracoviskom môže byť napríklad aj vrtnica a špeciálnym pracoviskom je napr. aj jedáleň.) Sekcia akademických knižnic v tomto zmysle spracovala pripomienky k návrhu novely zákona o vysokých školách, ktoré boli, ako stanovisko Slovenskej asociácie knižnic, predkladateľom novely zaslané ale neboli akceptované. Veríme, že akademická knižnica nájde svoje miesto v novopripravovanom zákone o

vysokých okolností, resp. v knižničnom zrkone, ktorú bol v marci t.r. prerokovaný v Legislatívnej rade vlády SR.

Hlavným poslaním akademických knižníc je informačné zabezpečenie vedeckého výskumu a pedagogického procesu. Akademické knižnice poskytujú svoje služby nielen vedecko-výskumným pracovníkom a poslucháčom vysokej školy, ale aj používateľom z iných pracovísk. Akademické knižnice sú súčasťou vedecko-výskumnej základne a viaceré z nich sa podieľajú na riešení rezortných, prípadne fakultných úloh.

V poslednom čase sa však mnohé akademické knižnice oveľa viac ako v minulosti orientujú na prednáškovú a seminárnu činnosť zameranú na výchovu používateľa, najmä v súvislosti s poskytovaním nových automatizovaných služieb. Knižnice sú aktívne zapojené do informatickej výchovy poslucháčov denného i postgraduálneho štúdia. Na niektorých fakultách sa prednášková činnosť neobmedzuje len na študentov, ale je poskytovaná aj kolegom pedagogom.

Ďalšou novou a významnou úlohou, na ktorej sa v prevažnej miere podieľajú slovenské akademické knižnice je spracovanie publikačnej činnosti pedagogických a vedecko-výskumných pracovníkov. Publikačná činnosť vysokej školy je jedným z dôležitých hodnotiacich kritérií pri jej akreditácii. Akreditácia univerzity, resp. jednotlivých fakúlt, sa uskutočňuje pravidelne ročne a zadelenie fakulty do príslušnej skupiny má samozrejme vplyv na výšku pridelených finančných prostriedkov.

Akademické knižnice majú v súčasnosti vo svojich fondoch viac ako 4,5 milióna knižničných jednotiek. Počet získavaných knižničných jednotiek od roku 1987 (192.256) však výrazne poklesol - až o 44% (108.697 kn.j. v roku 1996). Z hľadiska skladby knižničného fondu je zaujímavé, že pokles sa prejavil pri domácej produkcii a to až o 51 %, počet získaných zahraničných kníh je relatívne stabilný. Alarmujúca je však situácia v počte získaných titulov časopisov, ktoré sa zredukovali o 43% (rok 1987 - 15.267, rok 1986 - 8.843) a počet exemplárov o 58% (rok 1987 - 25.737, rok 1996 - 10.820). Finančné náklady vynaložené na literatúru majú až do roku 1991 vzostupný trend (1987 - 14,7 mil., 1991 - 32,9 mil.). Po tomto roku zaznamenáme stagnáciu a náklady sa pohybujú v rozmedzí 28 - 32 mil. korún.

Napriek týmto množstvami otipimistickým údajom možno konštatovať, že akademické knižnice poskytujú svoje služby pre viac ako 124 tisíc používateľov, ročne poskytujú viac ako 2,2 milióna dokumentov, pripravujú 130 publikácií a temer 10.000 rešerš.

Nemalý podiel na nových aktivitách akademických knižníc má skutočnosť, že technické vybavenie pracovísk sa od roku 1990 podstatne zlepšilo. Dovtedy mali knižnice len reprografickú a mikrofilmovú techniku, prípadne organizačnú automatiku a počítače typu PMD a PP 01. Do roku 1990 len v 4 knižniciach bola knižničná činnosť čiastočne automatizovaná. V súčasnosti sú vo všetkých knižniciach osobne počítače, veľká knižnica má vlastné počítačové siete v porovnaní s ostatnými knižnicami, majú akademické knižnice v oveľa väčšom rozsahu možnosť využívať elektronickú poštu, prístup do SANETu a INTERNETu. Napriek týmto pozitívnym informáciám je potrebné dodať, že výpočtová technika je v knižniciach v nedostatku počtu a rýchlo zastaráva. Knižnice nemajú dostatok finančných prostriedkov na jej doplnenie a obnovu, a tak zavádzanie, prípadne rozširovanie nových automatizovaných služieb napreduje pomalšie, ako je spoločenská potreba.

Veľká knižnica automatizovane spracováva svoje knižničné a časopisecké prírastky, vytvára vlastný online katalóg, databázy o publikačnej činnosti fakulty a pod. Najviac softwarových produktov predstavujú aplikácie pod CDS/ISIS. Vo viacerých akademických knižniciach (napr. Slovenská ekonomická knižnica EU

Bratislava, Trnavská univerzita, tri knižnice Univerzity Komenského) sa využíva aj Rapid Library, v rámci konzorcia košických knižníc KOLIN (patria sem o.i. Univerzitná knižnica Univerzity P.J.Šafaříka, Univerzitná knižnica Technickej univerzity) systém Aleph, na Univerzite M. Bela v Banskej Bystrici systém VTLS, knižnice Slovenskej technickej univerzity implementujú systém OLIB. Viaceré knižnice majú prístupné svoje katalógy prostredníctvom webovských stránok, komplexne však automatizované nie je žiadna knižnica.

Práve oblasť informatizácie a automatizácie akademických knižníc je azda oblasťou, ktorej sa neprikladal dostatočný dôraz. Napriek skutočnosti, že v každej knižnici je nejaká agenda automatizovaná, projekty komplexnej automatizácie, schválené na úrovni vedenia univerzity a počítané ako súčasť rozvoja univerzity, sú skôr výnimkou. Prítom činnosť akademických knižníc má výzvy a je vzájomne prepojená s mnohými ďalšími pracovnými oblasťami, či časťami celouniverzitného systému ako napr.: oblasť správy finančných zdrojov (získávanie nákupu dokumentov), oblasť vzdelávania (zoznamy študentov, diplomovných a ďalších kvalifikačných prác), oblasť personálneho zabezpečenia (zoznamy pracovníkov), oblasť zahraničných vzťahov (sledovanie účasti na konferenciách a akciách v zahraničí), oblasť vedy (akreditácia, doktorandské štúdium, habilitácia a inauguračné konania, granty).

Sme radi, že máme na príklade Univerzity Komenského v Bratislave dokumentovať budovanie integrovaného informačného systému, v ktorom od začiatku majú knižnice svoje významné miesto.

Univerzita Komenského je najstarou slovenskou univerzitou, budúci rok osláví svoje 80. narodeniny. Univerzita má dvanásť fakúlt, 20.000 poslucháčov, 4.800 zamestnancov.

Informačný a komunikačný systém Univerzity Komenského (IKS UK) sa začal budovať na jeseň roku 1991. Okrem služieb pre riadiacich pracovníkov priniesol všetkým rozšírenie možnosti komunikácie a prístup k veľkému množstvu informácií doma i v zahraničí. Spôsob jeho budovania vychádzal z podmienok v danom období. Obrovským pozitívom bolo vybudovanie celouniverzitnej počítačovej siete, vzájomné prepojenie všetkých univerzitných zložiek, zabezpečenie prístupu k Internetu. Po ôsmych rokoch jeho prevádzky nastal čas zhodnotiť dosiahnutý stav, a najmä rozhodnúť ako ďalej. Pre knižnice je dôležité, že jedným z podnetov bol nárast požiadaviek na informačné zdroje a jednoznačná potreba zlepšiť elektronickú podporu knižničných služieb.

Po vypracovaní a schválení vodnej čiary sa pristúpilo k vypracovaniu strategickej čiary, v ktorej sa analyzuje súčasnosť a predpokladaná budúca činnosť univerzity a možnosti informačného systému pre jej podporu. V rámci strategickej čiary je návrh možných scenárov ďalšieho vývoja informačného systému. Po vyhodnotení jednotlivých návrhov vedenie univerzity vyberie jednu z alternatív a vypracuje sa podrobná stratégia informačného systému.

Univerzitný systém tvoria nasledovné oblasti:

- vzdelávacia,
- vedecká,
- vzťahov s verejnosťou,
- zahraničných vzťahov,
- zabezpečenia vnútorného chodu univerzity,
- podnikateľskej činnosti,
- rozvoja.

Problematika knižníc je súčasťou oblasti zabezpečenia vnútorného chodu univerzity.

V súčasnosti je ukončené spracovanie strategickej otázky, hodnotia sa jednotlivé pracovné alternatívy. Koncom júna by malo byť rozhodnuté o ďalšom postupe. Predpokladáme a veríme, že pre knižnice UK bude ďalšia etapa budovania integrovaného informačného a komunikačného systému prínosom a zlepšením súčasnej situácie a postavenie knižnice.

Ako z analýzy vyplynulo, Univerzita Komenského nemá jednu univerzitnú knižnicu. Vzhľadom na rôznorodosť fakúlt a ich zameranie si každá fakulta buduje vlastnú knižnicu. Počet stredných knižníc na UK predstavuje 40% z celkového počtu stredných akademických knižníc SR. Spolupráca medzi knižnicami je veľmi koordinovaná Knižničnou radou UK, ktorá je poradným orgánom preroktóra pre vedecko-výskumnú činnosť členmi Knižničnej rady sú vedúci pracovníci fakultných knižníc a zástupca Katedry knihovníctva a vedeckých informácií Filozofickej fakulty UK.

Rozsah knižničného fondu na UK je viac ako 1 milión knižničných jednotiek, čo v rámci vysokých škôl SR je 23%. Ročný prírastok sa pohybuje v rozsahu cca 20.000 knižničných jednotiek, v celoslovenskom priemere je to cca 19%. Knižnice UK v roku 1996 vynaložili na nákup kníh, časopisov a iných druhov dokumentov 8.570.000,- Sk, čo je v celoslovenskom pohľade (len akademických knižnice) 26%. Počet registrovaných študentov predstavuje cca 30.000 osôb (24% z celoslovenských), knižnice ročne poskytujú 600.000 dokumentov (28% z celoslovenských).

Okrem základných služieb, medzi ktorými patrí poskytovanie absenčných a prezenčných výpožičiek, pracovníci fakultných knižníc poskytujú bibliograficko-informačné služby, spracovávajú referencie klasických i z rôznych databáz a svojich online katalógov, monitoring dennej a odbornej tlače pre potreby vedenia fakulty. Ako už bolo vyššie spomenuté, venujú zvýšenú pozornosť prednáškovej činnosti, zapájajú sa do informačnej výchovy a prípravy študentov. Viaceré fakultné knižnice zabezpečujú napríklad predaj učebnicovej a skriptovej literatúry, administratívne práce spojené s vydavateľskou činnosťou fakulty.

Knižnice UK ako celok predstavujú obrovskú množinu informačného materiálu a svojimi službami sa významne podieľajú na celoslovenských výsledkoch.

UK sa už pri začiatku budovania informačného a komunikačného systému, v roku 1991 - 1992, snažila postupovať v oblasti automatizácie knižníc jednotne a získať komplexný knižnično-informačný systém. Bol spracovaný projekt, avšak UK nedisponovala potrebnými finančnými prostriedkami. Optimálnym riešením bolo pokúsiť sa získať ich pomocou nadáčného príspevku. Projekt bol zaslaný na posúdenie do Mellon Foundation, napriek počiatočným prísľubom, však v záverečnej etape schvaľovania bol zamietnutý, keďže v tom čase bol schválený značný finančný príspevok pre projekt CASLIN (Czech and Slovak Library Information Network) a podpora pre ďalšie knižnice v »SFR bola podmienená výsledkami projektu CASLIN. Azda i táto skutočnosť bola dôvodom, že ďalšia spolupráca a spoločná aktivita fakultných knižníc v oblasti elektronizácie bola utlmená. Automatizácia bola na úrovni jednotlivých fakúlt riešená nekoordinovaným spôsobom, zväčša aplikáciami systému CDS/ISIS, resp. vlastným softvérom.

Osobitnú pozornosť si však zaslúžil projekt celouniverzitného spracovania publikačnej činnosti, budovanie databázy EVIPUB a jej sprístupnenie na Internete. V súčasnosti báza EVIPUB obsahuje viac ako 50.000 záznamov o publikovaných prácach vedecko-pedagogických pracovníkov UK.

Jednotlivé automatizované agendy však nie sú prepojené, ďalšie vývoj doterajších softvérových prostriedkov nebol dostatočne efektívny, požiadavku

spracovávanie dokumentov v súlade s medzinárodnými štandardami (formát UNIMARC, katalogizačné pravidlá, ISBD) umožňujúci v rámci významov nebolo možno akceptovať ďalšiu etapu budovania IKS a najmä skutočnosť, že je knižniciam venovaná zvláštna pozornosť univerzitných knižníc, privítali s ndejou. Na realizáciu projektu bolo totiž cielene rezervovaná určitá percento z celouniverzitného rozpočtu, takže týmto dejom aj svoje finančné zabezpečenie.

Na základe prieskumov a analýz súčasného stavu knižnic, stanovenia cieľov a priorit univerzity, interview s pracovníkmi všetkých fakultných knižnic a príslušnými akademickými funkcionármi, možno základné ciele a priority univerzity v oblasti chodu knižnic sformulovať nasledovne: vybudovanie virtuálnej knižnice s prístupom do zahraničných databáz odborných informácií a publikácií.

Pod virtuálnou knižnicou pracovne rozumieme takú technickú, softvérovú a organizačnú riešenie a usporiadanie informačných zdrojov (elektronických katalógov, báz dát a elektronických dokumentov) ktorú:

- umožňujú prístup k informačným zdrojom knižnice zo vzdialených miest prostredníctvom počítačovej siete,
- umožňujú rezervovať si dokumenty vo vzdialených knižniciach a ich spätné doručenie (elektronické dokumenty prostredníctvom siete, klasické poštou),
- prepájajú elektronický katalóg, bázy dát, resp. súbory elektronických dokumentov viacerých knižnic do virtuálnych báz dát, ktoré sa javia ako jedna báza s rovnakým prístupovým mechanizmom.

Na úrovni Univerzity Komenského by sa atribúty virtuálnej knižnice mali odraziť v jednotlivých rozmeroch takto:

1. Prepojenie elektronických katalógov, báz dát a elektronických dokumentov fakultných knižnic, prípadne aj ôalých zložiek UK, do spoločného virtuálneho priestoru v univerzitnej sieti so štandardizovaným prístupom a zložkami.
2. Vytvorenie reprezentačných báz dát UK (katalógy knižnic, báza publikačnej činnosti a ohlasov, katalóg, prípadne aj elektronické kópie kvalifikačných prác - habilitačné a dizertačné práce) ako virtuálneho katalógu na serveri UK. Tento virtuálny katalóg by mal byť reprezentatívny v kladnou skriňu UK smerom do sveta.
3. Cielene koncentrácia finančných prostriedkov a koordinácia akvizície vedca k zakúpeniu multilicencií na dôležité informačné zdroje typu Current Contents, Citation Index a bázy abstraktov, prípadne plných textov a vystavovanie týchto informačných zdrojov v sieti. Súčasne je potrebné podrobnejšie rozpracovať a zabezpečiť bezprostrednú výzby na externé informačné zdroje v internetovskom prostredí.

Na záver si dovoľujem odčitovať motto, ktorým začína úvodná časť dia Integrovaného informačného a komunikačného systému: "Nový informačný systém Univerzity Komenského nemôže byť len skupinou jednotlivých programov vytváraných izolovane pod tlakom denných problémov, ale integrovaným informačným systémom, ktorým bude v rámci daných možností maximálne podporovaná dnešná a budúca cieľová univerzity. V dobe, keď sa informácie stávajú najdôležitejším kapitálom, môže byť základom nielen elektronického, ale i fyzického funkčného prepojenia fakult a ostatných súčasť univerzity, a tak prispievať k jej vnútornému otvoreniu a zomknutiu."

Použitá a citovaná literatúra:

- Devínsky, F., Mederly, P., Mederly, P.: Návrh postupu Čalšieho budovania Informačného a komunikačného systému Univerzity Komenského : úvodná otáka. Bratislava : UK, 1997. 23 s.
- Gondov, D. Akademická knižnice. In: Bulletin Spolku slovenských knihovníkov. Ročník 7 (1996). - Bratislava : Spolok slovenských knihovníkov, 1997. s. 369 - 384.
- Gondov, D., Kimlička, ě. Ciele, priority a modely ěnnosti v oblasti chodu knižnic. Bratislava : UK, 1998. 23 s., 11 pr.
- Gondov, D., Kimlička, ě. Popis ěnnosti univerzity v oblasti chodu knižnic. Bratislava : UK, 1998. 14 s., 9 pr.
- Gondov, D., Kimlička, ě. Súčasná situácia knižnic Univerzity Komenského : Rámcové hodnotenie. Bratislava : UK, 1997. 4 s., 2 pr.